

भारतीय इतिहास लेखनाची वाटचाल-एक अभ्यास

प्रा. गायकवाड पी. जी.

इतिहास विभागप्रमुख

कला व वाणिज्य महाविद्यालय, माढा जि. सोलापूर

प्रस्तावना :-

इतिहास म्हणजे काय ह्या प्रश्नाचे उत्तर शोधणे अवघड आहे. पण ते शोधणे प्रत्येक इतिहासकारावर अवलंबून आहे. कारण जर इतिहासाकडे आपण कोणत्याही दृष्टीकोनातून पाहण्याचा प्रयत्न केला तर जसा आपला इतिहासाप्रती दृष्टीकोन आहे तशीच व्याख्या आपण इतिहासाची करीत असतो.

इतिहास म्हणजे इति+ह+आस = इतिहास किंवा असे घडले असे ढोबळ मानाने मानले जाते. हे म्हणत असतांना पूर्वीचा काळी निश्चित तसे घडले का ? आणि तसे घडले असे जेव्हा म्हणटले जाते तेव्हा सर्व साधने तपासून त्याचा अनव्यर्थ लावून " असे घडले "जर इतिहासकार म्हणत असेल तर त्यातील त्रुटी शोधण्याचे काम नव इतिहासकाराला करावे लागते. आणि ते सुध्दा वस्तुनिष्ठ दृष्टीकोन समोर ठेवून पक्षपातीपणा लिखानात दृष्टीकोनात आणणे इतिहासात व राष्ट्रासही घातक असतो.

व्याख्या:-

ग्रीकचा आद्य इतिहासकार हिरोडोटिस म्हणतो " मनोरंजक आणि अविस्मरणीय भुतकालीन घटनांचा संच म्हणजे इतिहास "हिरोडोटिस हा केवळ मनोरंजक घटना आणि अविस्मरणीय घटनावर भर देतो। सामाजिक स्थित्यंतर किंवा राजकीय आर्थिक स्थित्यंतरामध्ये इतर घटनांकडे तो पाहात नाही. त्यांचा दृष्टी केवळ मनोरंजक आणि अविस्मरणीय घटनांन पर्यंत मर्यादीत राहते.

थोर समाजशास्त्र वि.द.घाटे यांनी " गतकालीन पृथ्वीवरील नव्या व जुन्या काळातील सामाजिक आणि आर्थिक उत्क्रांतीचा वस्तुनिष्ठ व शास्त्रशुद्ध अभ्यास म्हणजे इतिहास". अशी व्याख्या केली आहे. वि.द.घाटे यांनी इतिहासाला सामाजिक आणि आर्थिक बाबींचा कार्यवाहक मानले आहे. आणि त्यांच्या वस्तुनिष्ठ अभ्यासावर भर दिला आहे.

यापेक्षा वेगळी व्याख्या - ॲनॉल्ड ऑयम्बो यांनी "अ हिंदी ऑफ सिव्हीलायझेस" या ग्रंथामध्ये केली आहे. त्यांनी संस्कृतीत इतिहासातील केंद्र माणून "इतिहास म्हणजे काहीही नसून संस्कृतीचा उदय विकास आणि ऱ्हास होय"अशी व्याख्या केली आहे. त्यांनी जगातील २६ संस्कृतींचा अभ्यास करून अशा प्रकारचा निष्कर्ष काढाला आहे.

जर्मनीचा थोर तत्वज्ञ कार्ल मार्क्स ने इतिहासाकडे वर्गीय दृष्टीकोनातून पाहिले व इतिहासाची व्याख्या त्यांने "माणवाचा इतिहास हा वर्गीय संघर्ष म्हणजेच इतिहास"अशी व्याख्या केली आहे. ही व्याख्या केल्यानंतर इतिहासामध्ये केवळ वर्गीय संघर्षाचे चित्रण करणारा गट ही प्रभावी झाल्याचे दिसते मात्र मार्क्सची ही व्याख्या भारतीय इतिहासास लावणे आवघड जाते. अशा प्रकारचे प्रयत्न भारतात झाल्याचे दिसते. कार्ल मार्क्सने उत्पादन साधन व उत्पादन संबंधीची ऐतिहासिक भौतिक वादामधुन रेखाटणी केली आणि मानवाचा इतिहास हा काहीही नसून केवळ वर्गीय संघर्ष आहे. या निष्कर्षाप्रत तो पोहचला. भारतामध्ये मार्क्सवादी इतिहासकारांनी भारतीय इतिहास हा वर्गीय संघर्षाचा इतिहास आहे. या दृष्टीकोनातून इतिहासाची रेखाटणी केली आहे. त्यामध्ये सर्वाधिक प्रसिध्द इतिहासकार डी.डी.कोसंबी येतात. त्यांनी इतिहासाची व्याख्या पुढीलप्रमाणे केली आहे. इतिहास म्हणजे समाजातील उत्पादन साधनात कालक्रमानुसार झालेल्या बदल्याचा इतिहास आणि या बदला

मुळे घडून आलेल्या समाजातील उत्पादन संबंधाचा व सामाजिक संबंधाचा आणि त्याच कालक्रमानुसार झालेल्या विकासाचा इतिहास" अशी व्याख्या करून ऐतिहासिक भौतिक वाद डोळयासमोर ठेवून इतिहासाची मांडणी केली आहे.

इ.एच.कार यांनी इतिहासाची व्याख्या पुढीलप्रमाणे केली आहे. "इतिहास म्हणजे वर्तमान काळ व भुतकाळ यांच्यामधील कधीही न संपणारा संवाद आहे" अशी व्याख्या करतांना त्यांनी वर्तमान काळाचे इतिहासकार हा प्रतिनिधीत्व करतो. आणि भुतकाळाचे प्रतिनिधीत्व घडलेल्या घटना किंवा तथ्य करीत असतात आणि ह्या घटनांचा वर्तमान काळात नविन अन्वयार्थ लावणे महत्वाचे असते म्हणूनच या दोघांतील न संपणारा संवाद अशी व्याख्या इ.एच.कार करतात.

इतिहासाच्या वरील व्याख्या पाहिल्यानंतर आपल्या असे लक्षात येते की, इतिहास -कारामध्ये जेवढे दृष्टीकोन आहेत. तेवढ्या व्याख्या आहेत. या ठिकाणी मात्र इतिहास हा कशा प्रकारे विकसीत होत गेला याची माहिती पाहावयाची आहे. आणि ती माहिती प्रत्येक दृष्टीकोनातून संपूर्ण भारतीय इतिहासाच्या व्याख्येपर्यंत घेऊन जाणे महत्वाचे असल्याने सर्व दृष्टीकोनाचा अभ्यास करून मांडणी करण्यात आली आहे.

इतिहास संशोधनाची सुरुवात -

इ.स.१६०० मध्ये ब्रिटीशांनी भारतात व्यापाराच्या उद्देशाने प्रवेश केला आणि हळुहळु येथील महत्वाच्या ठिकाणांवर वर्चस्व प्रस्थापीत केले. १७५७ प्लासी आणि १७६० बक्सारच्या - लढाई ने त्यांचे भाग्य उजळले बक्सारच्या लढाईनंतर (१७६५) बंगाल आणि बिहार इस्ट इंडिया कंपनीच्या हाती आले आणि हिंदुच्या उत्तराधिकारांच्या व्यवस्थेसाठी न्याय व्यवस्थेत अडचणी निर्माण झाल्यो इतिहासाची व्याख्या करणे क्रम प्राप्त झाले. म्हणून त्यांना इतिहासाकडे वळावे लागले. कारण न्यायव्यवस्थेतील अडचण दूर करणे अत्यावश्यक होते. आधुनिक भारतातील इतिहास लेखनाला सुरुवात करणारे ब्रिटीश आहेत ही आधुनिक भारतातील धारणा चुकीची आहे. कारण त्यापुर्वी भारतातील इतिहासावर परकियांनी लिखात केले आहे असे दिसते. त्यामध्ये १५१५ साली टाम पार्सिस हा पहिला पोतृगीज होता ज्याने भारतासंबंधी सुमा ओरियंटल मध्ये लिखान केले होते.

ब्रिटीशांनी भारतीय इतिहासांचा अन्वयार्थ लावत असतांना एक गोष्ट लक्षात ठेवली ती म्हणजे भारतीय लोक हे असभ्य आहेत आणि त्यांना सभ्य करण्याचे इश्वरी कार्य परमेश्वरांनी आपल्यावर टाकले आहे. म्हणजे मुळात भारतीय हे असभ्य आहेत. असे असले तरी भारतीयाजवळ सुंदर भुतकाळ आहे. मात्र इतिहास नाही कारण इतिहासाची व्याख्या करण्याचा कोणाही प्रयत्न केला नाही. भारतीय इतिहासाचा सुवर्णकाळ अशी भुमीका घेऊन ते संशाधनाच्या क्षेत्रात उतरले होते. कारण ब्रिटीशांच्या आगमनापर्यंत कोणत्याही भारतीयाला प्राचीन भारतासंबंधी माहिती नव्हती किंवा प्राचीन संस्कृती, प्राचीन विषयी कसल्याही प्रकारची माहिती नव्हती.

भारतीय इतिहासांची मांडणी करण्याचे ब्रिटीशांनी १७६६ पासून प्रत्यक्षदर्शी काम हाती घेतले आणि सर्वप्रथम मणुस्मृतीचे भाषांतर केले गेले कारण न्याय व्यवस्थेत परिवर्तन आवश्यक असल्याने आणि भारतीय लोक धर्मग्रंथासच आधार मानत असल्याने त्यांनाच अनुवादाचे काम हाती घेणे आवश्यक होते व नेमके तेच ब्रिटीशांनी येथे केले आता खऱ्या अर्थाने भारताचा इतिहास जो कित्येक विभागामध्ये विखुरलेला होता. तो जोडण्याचे काम ब्रिटीशांनी हाती घेतले याची धुरा सांभाळण्याचे काम विल्यम जोन्सनी केले त्याच्याच मार्फत १७८४ मध्ये कलकत्ता येथे बंगाल एशियाटीक सोसायटीची स्थापना झाली. आणि खऱ्या अर्थाने या मार्फत पश्चिमेसाठी पुर्वीचे दरवाजे उघडायला व नविन ज्ञान सामग्री पुढे यायाला मदत झाली. विल्यम जोन्सला त्या कामात मदत करण्यासाठी एच.टी.कोलब्रुक व एच.एच.विल्सन यांनी मदत केली. विल्यम

जोन्स यांनी सोसायटी मार्फत इतिहासाची मांडणी करण्यासाठी सोळासुत्री कार्यक्रम हाती घेतला आणि मांडणी करण्यासाठी कार्य सुरु केले.

कोणता होता सोळा सुत्री कार्यक्रम :-

- १) हिंदु आणि मुस्लीम कायदे.
- २) प्राचीन भारताचा इतिहास.
- ३) ख्रिश्चन धर्म शास्त्राचे प्रमाण आणि व्याख्या.
- ४) प्रलयाशी संबंधीत परंपरा .
- ५) भारताचे आधुनीक राजकारण आणि भुगोल.
- ६) बंगालवर राज्य करण्याचे सर्वश्रेष्ठ तंत्र.
- ७) आशियातील लोकांचे गणीत आणि विज्ञान.
- ८) भारतीयांची चिकित्सा पध्दती शरिर विज्ञानशास्त्र आणि रसायनशास्त्र .
- ९) भारताची नैसर्गिक उत्पादन पध्दती.
- १०) आशियाई साहित्य.
- ११) पुर्वीय प्रदेशाचे संगित .
- १२) सी.किंग किंवा ३०० चीनीपद.
- १३) तिबेट आणि काश्मीरचे सर्वश्रेष्ठ विवरण.
- १४) भारताचे व्यवसाय हस्तशिल्प कृषी आणि व्यापार .
- १५) मुघल शासन प्रणाली.
- १६) मराठा संविधान.

अश्या प्रकारे १६ सुत्री कार्यक्रम घेऊन इतिहासाची मांडणी करण्याचे काम विल्यम जोन्स यांनी हाती घेतले होते. आणि त्यांची अंमलबजावणी देखील सुरु झाली होती. त्याचे प्रत्यंतर म्हणजे १७८५ मध्ये विल्कीन्सने भगवद् गितेचा केलेला अनुवाद आणि १७८९ मधिल अभिज्ञान शाकुंतला अनुवाद येतो. राजतंरिनीचा शोध देखील विल्कीन्सनीच लावला आणि प्राचील काळात देखील भारतीयांना इतिहास लेखनाची माहीती होतो हे त्याच्या लक्षात आले.

भारतीय इतिहासाचीही मांडणी ही साम्राज्यवाद प्रस्थापित करण्यासाठी सुरु झाली होती. आणि त्याचेच कार्यवाहक म्हणुन ही मंडळी काम करित होती. कारण ते करणे त्यांच्या सर्वाधिक हिताचेच होते. याच श्रंखलेत विल्यम केरी आणि गियर्सन यांनी रामायण आणि चदंबरादारिकृत पृथ्वीराजरासो या ग्रंथाचे भाषांतर केले आता खऱ्या अर्थाने प्राचीन भारतीय धर्मग्रंथाचे भाषांतर व्हायला सुरुवात झाली. आणि प्राचीन संस्कृतीत पुर्नजिवीत करण्याची प्रक्रिया वेगवान झाली. मात्र सर्व काही उद्देश ठेवुन होत होते. ते म्हणजे साम्राज्यवाद, या पुढील का म्हणजे मॅक्समुल्लर यांनी धर्मग्रंथांचा अनुवाद करुन 'सेक्रेड बुक्स ऑफ इ इस्ट सिरीज ' मध्ये ५० खंडामध्ये प्रकाशीत केले. मॅक्समुल्लर नी प्रकाशन केले हे वास्तव असले तरीही त्यांनी भारतीयांना कमी लेखण्याचा उद्देश देखील समोर ठेवला आणि तशा प्रकारचे निष्कर्ष देखील काढले.

मॅक्समुल्लरचे निष्कर्ष

- १) प्राचीन भारतीय लोकांना कसल्याही प्रकारचे ज्ञान नव्हते तसेच काळाचे ही भान नव्हते. शिवाय त्यांना तिथी देखील माहित नव्हत्या.

२) भारतीयांना स्वच्छेचारी शासन करण्याची आवड होती. (के.पी.जैस्वाल यांनी हा मुद्दा हिंदु पॉलीटी या ग्रंथातून हा वेगळा मुद्दा).

३) भारतीय लोक अध्यात्मिक आणि पारंपारिक धार्मिक रुढीपरंपरेतच राहिले.

४) भारतीयांना राष्ट्रीय भावना तसेच स्वशासनाचा अनुभवच नव्हता.

वरील निष्कर्ष मॅक्समुल्लरंनी मांडले आणि भारतीयसमोर नविन अहानांची पायाभरणी केली. मात्र मॅक्समुल्लरच्या लिखानास प्रभावित होणार एक वर्ग होता तो म्हणजे प्रक्रियांचा, ब्रिटीशांचा ज्यांना त्याचाच किता गिरवण्याचे कार्य केले. आणि भारतीय इतिहासाची मांडणी केली. या इतिहासाची मांडणी प्रामुख्याने साम्राज्यवादी दृष्टीकोन विकसित करण्यासाठी तिन प्रवाहांच्या माध्यमातून झाली. १) प्राच्यविद्यया विशारदांचा प्रवाह २) उपयुक्तवादी प्रवाह ३) ख्रिश्चन मिशनरीचा प्रवाह या तीन प्रवाहनी भारतीय इतिहासांची मांडणी केली तिन्ही प्रवाहांच्या आढावा पुढील प्रमाणे.

१) प्राच्यविद्यया विशारदांचा प्रवाह

प्रारंभिक काळात विल्यम जोन्स एच.टी.कोलब्रुक,कोलब्रुक,एच.एच.विल्सन यांनी कार्य केले होते. आणि मॅक्समुल्लर यांनी याला भरपूर योगदार दिले होते. त्याच्याच आधाराव व्हिन्सेट स्मिथ अर्ली. हिस्ट्री ऑफ इंडिया हा ग्रंथ लिहला.

स्मिथच्या लिखानाने पहिले वैशिष्टे म्हणजे भारतीयांना कमी लेखले,प्राचीन संस्कृतीचा गौरव करणेच योग्य वाटले. आणि प्राचीन भारतीय सर्वज्ञान हे धर्मग्रंथाधारीतच असल्याने प्राचीन प्राचीन भारतीय इतिहासाची मांडणी "सुवर्णयुग" म्हणुन केली. प्राचीन भारतीय इतिहासातील दुसरे प्रवाह त्याच्या लेखी शुन्य होते. म्हणुनच जैन आणि बुद्ध धर्मांनी निर्माण केलेल्या अंतर विरोधाकडे त्यांने दुर्लक्ष केले. प्राचीन भारतात हिंदुनी जी कामगिरी केली आहे. ती कामगिरी म्हणजेच हिंदुचा इतिहास अशी मांडणी करण्याचे श्रेय विसेंट श्रेय विसेंट स्मिथलाच जाते.

स्मिथच्या लिखानाचे दुसरे वैशिष्टे म्हणजे प्राचीन भारतीय संस्कृतीच्या लिखनात आणि संशोधनात जर नाविण्यापुर्ण पुरावे समोर आले तर त्याची तुलना तो पाश्यात्यांशी आणि संस्कृतीशी करीत असून उदा.स्मिथच्या लिखानात अंजिठा लेणी विषयी जी माहिती आली आहे ती लेण्यातील चित्रकलेशी संबंधीत आहे. अंजिठा लेणीतील एक चित्र जे अफगानिस्थान मधील सासानी राजाच्या आगमनाचे आहे. त्या चित्राचा वस्तुतः पाश्यात्यांशी कुठल्याही प्रकारचा संबंध नाही. मात्र विसेंट स्मिथ ने या चित्रासंबंधात जे उदगार काढले आहे ते मात्र आश्चर्य कारक आहेत. पाश्यात्यांशी या कलेचा काहीही संबंध नसतांना तो म्हणतो.

"भारतीय आणि अफगानिस्थान मधील असामान्य असे राजकीय संबंध दर्शविणारे अभिलेख आश्चर्यकारक आहे. शिवाय चित्रकलेमध्ये याला इतिहासामध्ये एक वेगळा प्रकारचे स्थान मिळाले आहे. याद्वारे केवळ पाश्यात्यांशी संबंधाचेच नाहीतर इतर चित्रातील काल निर्धारण करण्यास देखील मदत होते. मात्र ही संभावना अधिक वाटते की, अंजिठा मधील चित्रकला युनानी चित्रकलेचा उत्तम नमुना आहे.

वरील विवरणात अतिशय अतिशय स्पष्टपणे एक बाब लक्षात येते की, ती म्हणजे स्मिथला केवळ प्रशंसा करावयाची होती. पाश्यात्य संस्कृतीचे भारतीय संस्कृतीचा अभिमान केवळ भारतीयांनाच राहणार पाश्यात्यांना राहणार नाही. आणि भारतीय असंभ्य असल्याने त्यांना ही जाणीव होणार नाही. अशी भावना स्मिथच्या मनात असावी असे वाटते.

स्मिथच्या लिखानाचे तिसरे वैशिष्टे म्हणजे प्रस्तुत ग्रंथात केवळ राजकिय इतिहासावरच भर दिला. सामाजिक आर्थिक इतिहासाशी कसल्याही प्रकारचा संबंध त्याने ठेवला नाही. उदा. द्यायचे म्हटले तर, सिकंदराच्या आक्रमणास व विजयास या

ग्रंथाचा एकतृतीयांश भाग खर्ची घातला हे लिखान म्हणजे भारतीय स्वशासन करू शकत नाहीत. हे सांगणेच त्याचा उद्देश होता असे त्याच्या लिखानावरून ...

२) उपयुक्तवादी प्रवाह

साम्राज्यवादी इतिहास लेखन प्रवाहातील हा दुसरा प्रवाह आहे. उपयुक्तवादी प्रवाह मध्ये सर्वाधिक प्रसिध्द इतिहासकार जेम्स मिल येतो. त्याने "हिस्ट्री ऑफ ब्रिटीश इंडिया " हा ग्रंथ लिहला या ग्रंथाचे वैशिष्ट्य म्हणजे सर्वप्रथम भारतीय इतिहासांची व्याख्या जमातवादी दृष्टीकानातून आणि भारतीय इतिहासची विभागणी तिने कालखंडामध्ये केली. ही विभागणी पुढील प्रमाणे आहे.

- १) प्राचीनकाळ - हिंदु इंडिया - आर्य ब्राम्हणी परंपरा असलेला काळ
- २) मध्ययुगीन- मुस्लीम इंडिया - अंधकार युग - इस्लामी आक्रमणाचा कालखंड
- ३) आधुनिक- ब्रिटीश इंडिया - वासाहतीक कालखंड

वरील प्रमाणे भारतीय इतिहासाची विभागणी करून प्राचीन भारत केवळ हिंदुची उज्वल परंपराचा काळ होता. आणि या परंपरावर मुस्लीमांच्या आक्रमणाने हल्ला केला. आणि या परंपराचा विध्वंस केला. आणि या विध्वंसापासून भारतीयांना वाचविण्यासाठी ब्रिटीशांचे आगमन भारतात परिणाम नंतरचा इतिहास लिखानातही झाल्याचे दिसते कारण भारतीय इतिहासाचे विश्लेषण नंतरच्या कालखंडात विभागणी करूनच झाले मात्र इतिहासाची विभागणी अभ्यासाच्या सोयीसाठी सोईस्कर पडू शकते पण भारतीय इतिहास समजून घ्यायचा असेल तर ही विभागणी कामी येत नाही. कारण कोणत्याही राष्ट्राचा इतिहास हा विभागणीत असून शकत नाही. तर तो सलग असतो ही वस्तुस्थिती आहे. असे असले तरीही हा ग्रंथ पक्षपाती दृष्टीकोनातून लिहिला असे वाटते मात्र जरी यात पक्षपाती पणा असले तरीही त्याचे मुल्य कमी लेखता येणार नाही. या ग्रंथाचे परिक्षण करतांना एच.एच. विल्सन म्हणतात " हा ग्रंथ खोट्या तसेच निश्चित ज्ञाना अभावी आणि वसाहत वादी अहंकाराच्या आधारावर व्देषपूर्ण दृष्टीकोनातून लिहीलेला कचरा आहे. यामध्ये हिंदु अतिहासामध्ये जे लिखान केले आहे ते वास्तवास धरून नाही."

विल्सनच्या या वरिल विधानावरून आपणास या ग्रंथातील लिखानाचा दृष्टीकोन दिसतो असे असले तरी या ग्रंथाची वैशिष्ट्ये पुढील प्रमाणे आहेत.

- १) प्राच्यविद्या विशरदांचा प्रभाव जेन्स मिलवर होता. हे त्यांच्या लिखाणावरून दिसते .
- २) हिंदु मुस्लीम इंडिया लिहितांना इतिहास लेखनातील सातत्याकडे त्यांने दुर्लक्ष केले आणि मुस्लीम इंडिया वेगळा मांडला.
- ३) जमातवादी इतिहास लेखनाची मुहूर्तमेढ घालण्याचे काम त्यांने केले.

३) ख्रिस्ती मिशनऱ्यांचा प्रवाह

ख्रिस्ती मिशनऱ्यांच्या प्रवाहातील इतिहासकारांनी हिंदुच्या ख्रिश्चन धर्मातरीत केल्यानंतर आपोआप ब्रिटीश साम्राज्य मजबुत होईल. ही भावनात्या पाठीमागे होती. असे लिहित असतांना त्यांनी बहुजनातील श्रध्दांना देखील ब्राम्हणी धर्माचे अविभाज्य घटक समजून त्यावर टिका केली. आणि हिंदु धर्म हा ब्राम्हण केंद्रीत मांडणी केली.

लिखनाचे वैशिष्ट्ये

हिंदु धर्माची मांडणी करताना जैन आणि बौध्द धर्माच्या विद्रोही तत्वज्ञानाकडे दुर्लक्ष केले. आणि याला पुरवा देण्यात आला. तो म्हणजे रॉयल एशियाटीक सोसायटीमध्ये एच.टी.कोलब्रुकच्या कारण या व्याख्यानात बौध्द जैन धर्मास हिंदुच म्हटले होते. कारण ते जातीव्यवस्था मानतात असा भ्रम कोलब्रुकचा होता. मात्र कोलब्रुकने या धर्माच्या जातीवीरोधात तत्वज्ञानाकडे

पुर्णता: दुर्लक्ष केले होते. याच कोलब्रुक लिखनाने ख्रिश्चन मिशनऱ्यांचा दृष्टीकोन विकसीत करण्यात मदत केली होती. असे असले तरीही ज्ञानसामुग्री पुढे येत होती. या ज्ञान सामुग्रीसोबतच प्राचीन भारतीय इतिहासांची हिंदु परंपरा उभी होती. जरी त्यातील अंतर्गत विरोधाकडे दुर्लक्ष झाले .

आधुनिक भारतातील साम्राज्यवादी दृष्टीकोन -

आधुनिक भारतीय इतिहासात साम्राज्यवादी दृष्टीकोन विकसीत करण्यासाठी लॉर्ड डफरिन , कर्झन, मिंटो, यांच्या कारकिर्दीचा आढावा घेतल्यास असे दिसते की, साम्राज्यवादी प्रवाहास मजबुत करण्यासाठी यांनी प्रयत्न केले. मात्र १८४० नंतर आधुनिक भारताकडे साम्राज्यवादी दृष्टीने पाहणारा व लिखान करणारा विद्वान मेकॉले हा होता. तर उदरमतवादी दृष्टीकोन पर्सिवल स्पीयरचा होता. आधुनिक भारतातील या दृष्टीकोनास प्रवाहास मजबुत करण्याचा प्रयत्न १९८६ नंतर अनिल सिंग जे.ए. गलाधर आणि त्याच्या विद्यार्थ्यांनी केला असे दिसते. याशिवाय साम्राज्यवादी समर्थकसंप्रदाय म्हणुन केंब्रिज संप्रदायाचे देखील उदाहरण आपणास देता येईल.

या प्रवाहाचे वैशिष्टे

१) भारतीय संरचनेत कुठल्याही क्षेत्रामध्ये वसाहतवादी अस्तित्व नव्हते. (सामाजिक, आर्थिक ,राजकीय,सांस्कृतीक) भारतीयांनी साम्राज्यवादाच्या विरोधात कसल्याही प्रकारची लढाई केली नाही. आणि साम्राज्यवादाच्या विरोधात कुठलेही विरोधात कुठलेही हितसंबंध निर्माण होतील. अशी भारतीयांची भुमिका देखील नव्हती.

२) साम्राज्यवादाच्या विरोधात जो भारतीयांचा संघर्ष आहे. तो संघर्ष खरा नसुन तो खोटा संघर्ष आहे.

३) भारत राष्ट्र नाही व नव्हते देखील. तर भारत एक समुच्चय आहे. कारण येथील राजकिय संघटनाचा मुख्य आधार हा येथील धर्म आणि जात आहे. आणि येथील राष्ट्रवादासंबंधी अनिल सिलचे उद्गार आश्चर्यकारक आहेत. तो म्हणतो "येथील संघर्ष दुरवरुन पाहता राष्ट्रवादाच्या नांवा खाली राजकीय स्वातंत्र्यासाठी संघर्ष करतांना दिसतो जर जवळुन निरीक्षण केले तर असे दिसून येते की, ते आपल्या जुन्या समुदायाचे हितसंबंधचीच सुरक्षा करु पाहत आहे. आणि हे जर शक्य नसेल तर स्वताःची स्थिती सुधारु पाहत आहे.

४) भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेस ही भारतीय जनतेचे प्रतिनिधीत्व करीत नव्हती तर या काँग्रेस अंतर्गत राहुन केवळ स्वहित पाहिले जात होते.

५) भारतीय राष्ट्रीय आंदोलन हे जनआंदोलन नव्हते भारतीय अभिजनांनी स्वार्थासाठी उभे केलेले आंदोलन होते. कारण राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय स्तरावर मोठे मोठे दलाला होते. आणि ते त्यांचे नेतृत्व करीत होते. आणि येथील आंदोलन म्हणजे सत्तेसाठीचा संघर्ष होय.

६) वसाहतीच्या शोषणाच्या विरोधात कसल्याही प्रकारचे लढे निर्माण झाले नाहीत. आणि लढे देखिल राहु शकले नाहीत. वरिल वैशिष्टे पहिल्यास एक प्रश्न पडतो तो असा की, भारतीय राजकाणात स्वार्थ होतर राष्ट्रीय आंदोलनात जनसामान्यांना सामाऊन घेण्यात भारतीय नेत्यांना यश कश्या प्रकारे मिळाले.

प्राचिन भारतीय राष्ट्रवादी इतिहास लेखन

ब्रिटीश साम्राज्यवादी इतिहासकारांनी प्राचीन इतिहासाची जीमांडणी केली होती. त्यामांडणीतुन साम्राज्यवादी मानसिकतेमधुन इतिहास लिहल्याचे प्राचीन भारतीय इतिहासकारांच्या लक्षात आले आणि साम्राज्यवाद्यांचे लिखाण आव्हान म्हणुन स्विकारले. व राष्ट्रवादी दृष्टीकोनातुन इतिहासाची मांडणी केली. आणि ब्रिटीशांच्या जोखडातुन भारतीयांच्या सुटकेसाठी हिंदु

पुर्नजागरणाच्या आवश्यकतेवर लिखाणातुन भर दिला. मात्र भारतीय इतिहासकार देखिल जेम्स मिलच्या इतिहासाच्या विभाजनाला आव्हान देवु शकले नाहीत. ही गोष्ट मात्र आश्चर्यकारक वाटते.

राष्ट्रवादी इतिहास लेखनात वस्तुनिष्ठ आणि तर्कनिष्ठ मांडणी राजेंद्र मित्रा यांनी इंडो एरियन्स मध्ये केली. शिवाय रा.गो भांडारकर, वि.का.राजवाडे यांनी राष्ट्रवादी इतिहास लेखनात भर टाकली देवदत्त भांडारकर यांनी अशोकावर लिखाण केले मात्र त्यांनी अशोकाच्या शांतीवादी धोरणास विशेषस्थान दिले नाही. आणि साम्राजाच्या व्हासासाठी अशोकाचे अहिंसावादी धोरण कारणीभूत होते अशी केवळ राजकीय मांडणी त्यांनी केली या शिवाय पी.व्ही.काणे यांनी धर्मशास्त्राचे ५ खंड लिहून काढले. आर.सी.मुजुमदार यांचे लिखाण हिंदु धर्मातील सामाजिक सुधारण्यासाठी प्रयत्नशिल असल्याचे दिसते के.एल.निलकंठ शास्त्रीयांनी दक्षिणभारतावर प्रकाश टाकला के.पी. जायस्वाल यांनी १९२४ मध्ये हिंदु पॉलिटी नावाचा ग्रंथ लिहून प्राचीन भारतात भारतीयांचे शक्य असल्याचा पुरावा दिला. त्यांनी ब्रिटीशांचया लेखणाचे खंडण केले. त्यांच्या म्हणजे प्राचीन भारतीय इतिहासातील गणतंत्राच्या अस्तित्वाचार पुरावाच होत.

अराजकिय इतिहास लेखन-

प्राचिनभारताकडे आधुनिक दृष्टीकोनातुन पाहणे कितपत योग्य होईल. आणि आधुनिक दृष्टीकोनातुन त्याचे विश्लेषण करणे योग्य होईल का ? अशी धारणा स्वातंत्र्यनंतर निर्माण झाली . आणि त्याचा पहिला प्रयत्न ए.एल.बाशम यांनी केला. त्यांचा हा प्रयत्न The Wonder that was India (अद्भुत भारत) या ग्रंथाच्या माध्यमातुन यशस्वी झाल्याचे दिसुन येते. बाशम यांना वास्तविक व भौतिक वादी तत्वाज्ञानात रस होता. तरीही भुतकाळाचे अध्ययन केवळ आनंदासाठी व्हावे आणि भुतकाळाकडे सर्व दृष्टीकोनातुन पाहावे अशी त्यांची अपेक्षा होती. याच दृष्टीकोनातुन लिहीलेले लिखाण म्हणजे त्याचा ग्रंथ होय.

आधुनिक भारतातील राष्ट्रवादी लेखन -

वासाहातीक कालखंडात भारतीयामध्ये जे राष्ट्रवादी लेखन होते त्यामध्ये लाला लजपतराय आर.सी मुजुमदार.आर.जी.प्रथान,पट्टा भि.सित्तरमय्या , सुरेंद्रनाथ बॅनर्जी ,एफ ,सी,एन्डूज , गिरीजामुखर्जी इत्यादींनी राष्ट्रवादी लेखनास सुरुवात केली. यांनी वासाहातीक काळात निर्माण झालेल्या परिस्थितीत राष्ट्रउदयास येत असल्याची जाणी जनमाणसात निर्माण करण्यासाठी प्रयत्न केले. तर आधुनिक कालखंडात राष्ट्रवादी लिखाणास प्रबल करणाऱ्यामध्ये बी.आर.नंदा.ताराचंद.विश्वेश्वर प्रसाद,अमलेश त्रिपाठी बरुन डे. इत्यादी इतिहास कार येतात.

वरिल इतिहासकार भारतीय इतिहासावरील साम्राज्यवादी इतिहास लेखनाचा प्रतिवादी करतात. आणि भारत हे राष्ट्र आणि राष्ट्रीय आंदोलन हे स्वातंत्र्यसाठी झाले. तसेच हे आंदोलन जनतेच आंदोलन आहे. अशी भुमिका घेवुन लेखन करतांना दिसतात. राष्ट्रवादी इतिहासकारांनी राष्ट्र उदयास ये आहे असे म्हटले यांनी वर्ग आणि जाती यामधील वास्तवाकडे , आर्थिक शोषणाकडे, जनसामान्याच्या उठावाकडे दुर्लक्ष केले.

प्राचीन भारतीय साम्यवादी दृष्टीकोन -

प्राचीन भारतीय इतिहास साम्यवादी दृष्टीकोनातुन करणाऱ्या इतिहास लेखकामध्ये एस.ए.डांगे, डी.डी.कोसंबी. रोमीला थापर, रामशरण शर्मा, डी.झा. राधाकुमुद मुखर्जी, इत्यादी येतात. यांनी प्राचीन भारतीय इतिहासास वर्ग या संकल्पनेला आधार मानुन ऐतिहासीक भौतिक वादी व्याख्या केली आहे. आणि ही व्याख्या करीत असतानांना उत्पादन संबंध , उत्पादन शक्ती आणि पध्दती इत्यादी बाबींना मुख्य आधार समजुन केले आहे.शिवाय इतिहासातील सामाजिक आणि आर्थिक घटकावर देखील प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केला आहे.

मार्क्सवादी फुले वादी दृष्टीकोन (मा.फु.आं.) -

मा. फु. आंच्या माध्यमातुन इतिहासकडे पाहणे कितपत योग्य होईल अशी भुमीका शरद पाटील यांनी घेतली व पुर्वीचे सर्व दृष्टीकोन खोडून काडणारे नव विश्लेषण समोर आणले. भारतीय इतिहासाची व्याख्या त्यांनी पुढील प्रमाणे केली. "वासाहातीक काळापुर्वीचा इतिहास हा वर्ण जाती संघर्षाचा आणि वासाहातीक काळानंतरचा इतिहास हा वर्ण जाती संघर्षाचा इतिहास आहे " अशी व्याख्या करुन भारतीय समाजातील जात हे वास्तव पूढे आणले व जाती अधारीत शोषणास केंद्रबिंदु करुन इतिहासाची मांडणी केली ही मांडणीकरीत असतांना त्यांनी मार्क्सच्या वर्ग संकल्पनेचा वापर करीत असतानाच भारतीय इतिहास हा वर्ण जात संघर्षाचा इतिहास आहे. या शिवाय वर्णसंघर्षासोबत जातीसंघर्ष ही अस्तीत्वात होता हा माहात्मा फुले यांचा दृष्टीकोन लक्षात घेवून लेखन केले आहे. तर वासाहातीक काळातील वर्ण जाती संघर्षाचे अस्तित्व डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या दृष्टीकोनातुन स्विकारुन लेखन केले आहे.

आधुनिक भारतातील साम्यवादी दृष्टीकोन -

आधुनिक भारतीय इतिहासाला वर्ग या संकल्पनेच्या आधारे आणि सामाजिक आर्थिक बाबींचा विचार करुन रेखांकित करणारे ए.आर.देसाई आर.सी.दत्त हे इतिहासकार येतात यांनी साम्राज्यवादी संघर्षस वर्ग संघर्ष असे संबंधले आहे. आणि आधुनिक भारतीय इतिहासाची वर्गीय विवेचन केले आहे. सद्यःस्थितीत याच दृष्टीकोनांतर्गत लिखाण करणारे बिपीन चंद्र, सुमीत सरकार, मृदला मुखर्जी, के.एन.पनीकर इत्यादी येतात.

आधुनिक भारताचे आर्थिक दृष्टीकोनातुन विवेचन -

हे इतिहासकार साम्राज्यवादान्वये जनतेचे मोठ्या प्रमाणावर शोषण झाले आहे अशी भुमीका घेतात यामध्ये दादाभाई नौरोजी, आर.सी.दत्त यांनी पाया घालण्याचे काम केले. सद्यःस्थितीत मध्ये मॉरिस डी मॉरीस, एस भट्टाचार्य, (दिल्ली) शरद राजु (मद्रास) एन.के. सिन्हा (बंगाल) ए.वी.रामनराव (आंध्र प्रदेश) आणि अमिय कुमार बागची (बिहार) इत्यादी इतिहासकारांनी आर्थिक दृष्टीकोनातुन वासाहातीक काळामधील ब्रिटीशांकडुन होणारे शोषण पुढे आणले आहे. आणि हे शोषण आणुन जनतेमार्फत आर्थिक राष्ट्रवाद उभा करण्याचा प्रयत्न केला आहे. मात्र यांनी वसाहतीवादी शोषणाच्या विरोधात सर्व सामन्यांनी केलेल्या उठावांची चर्चामात्र केनी नाही. कारण आधुनिक भारतामध्ये वासाहतीक शोषणाच्या विरोधात विद्रोह करणाऱ्यामध्ये आदीवासी काटकरी शेतकरी यांच्या उठावांना अग्रक्रम द्यावा लागतो कारण त्यांनीच शोषणाच्या विरोधात सर्वप्रथम उठाव केल्याचे दिसते.

फुले आंबेडकरांच्या आर्थिक दृष्टीकोन -

१) महात्मा जोतीराव फुले -

म.फुले यांनी ब्रिटीशसाम्राज्याचे स्वागत केले आहे. तेवढेच त्यांच्या मार्फत होत असलेल्या शोषणाची हजेरी घेतली आहे. म. फुले वसाहतवादी शोषणाची पुढीलप्रमाणे हजेरी घेतात.

" ब्रिटीशमालामुळे येथील कष्टकरी कामगार वर्ग आर्थिक दृष्ट्या दूबल बनला, त्यापैकी कित्येक कामगार लोक अतिशय हलाखीच्या दिवसात उपाशी मरु लागल्यामुळे भीतीपोटी कधी कधी चोरुन आपला निर्वाह डाळीच्या व तांदळाच्या व गव्हाच्या कोंडयावर करतात. कित्येक घरातील मंडळी दातांशी दात लावुन बसलेल्या बायकापोरांची स्थिती पहावेनाशी झाली आहे. संध्याकाळी निसंग होवून दोन चार पैश्याची शिंदी पिऊन बेशुध्द होवुन घरात जावुन मुडदयासारखे पडतात.

या विश्लेषणामध्ये येथील वासाहातीक शोषण पुढे आणण्याचा प्रयत्न केला. शिवाय येथील ब्रिटीश सरकार शेतकऱ्यावर करांचा भार टाकून सातत्यपूर्ण लूटत आहे याची देखिल सविस्तर चर्चा आपल्या लिखानातुन करतात यावरुन त्यांचा

राष्ट्रवाद हा जहाल आर्थिक राष्ट्रवाद होता हे स्पष्टपणे जाणवते त्याचे उदाहरण म्हणजेच शेतकऱ्यांचा असुड ! म. फुले यांनी सर्व सामान्यांचा शेतकऱ्यांच्या दृष्टीकोनातून वासाहातीक शोषणाची चिकित्सा केली आहे.

२) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर -

वासाहातीक शोषणपूढे आणणारे लिखाण डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केले आहे. त्यांनी Problem ,Provincial of Rupee आणि " Evolution of Provincial Finance in British India " या ग्रंथामधून वासाहातिक शोषणाची चिरफाड करीत असतांना पूढील उद्गार काढले आहे.

"ब्रिटीशसत्ता भारतीय समाजातील प्रगतशील शक्तीशी सहानुभुती राखू शकत नाही. त्यांच्या गरजा, त्यांची गा-हाणे त्यांची आस व आकांक्षाशी त्यांचे शत्रूत्व आहे. शिक्षणाचा प्रसार करण्यासाठी ते कष्ट घेत नाहीत. तसेच स्वदेशीला नकार देतात. राष्ट्रवादाचा गंध असलेल्या कोणत्याही गोष्टीचा स्विकार ते करत नाही. ब्रिटीश हिताच्या विरोधी जाणाऱ्या कोणत्याही गोष्टीशी त्यांचे हेच धोरण असते. भारताचे ब्रिटीश सरकार जाती संस्था नष्ट करण्याचे एक पत्नी कायदा आणण्याचे वारसा हक्क बदलण्याचे , आंतर जातीय विवाह कायदेशीर करण्याचे चहा मळेवाल्यावर कर लादण्याचे धाडस करू शकत नाही."

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची अभिव्यक्ती वर्ग जात स्त्रीयांच्या हीत संबंधाला प्राधान्य देणाऱ्या राष्ट्रवादी जुळणी करून त्याची अभिव्यक्ती जातीय वर्गीय शोषणाच्या विरोधात लढा उभारण्यासाठी करतात.

भारतीय इतिहास लेखनातील जमातवादी दृष्टीकोन -

इतिहास लेखनातील जमातवादी लिखाणाचा पाया घालण्याचे काम जेम्स मिल यांनी केले होते. त्याच लिखाणातील भारतीय इतिहास विभाजनास मुख्य केंद्र समजन लेखन करणारा जमातवादी प्रवाह भारतात विकसीत झाला आणि हिंदू आणि मुस्लीम या इतिहास करांच्या या प्रवाहाने दोन्ही धर्मास रुचेल अशी व्याख्या केली. हिंदु इतिहासकार मध्ययुगीन भारतीय इतिहासास धार्मीक रंग देवुन संघर्ष उभा करतात आणि अश्या वेळी राजकीय संदर्भ देण्याचे टाळतात. जेणे करुन येथील धर्म नष्ट करण्यासाठी मुस्लीमांचे आगमण झाले होते अशी त्यांची भावना असते. मुस्लीम राजेभारतीय जनतेत मिसळले ही वस्तुस्थिती देखिल विसरतात. या जातीय व धार्मीक पूर्व ग्रहाचे कारण जेम्स मिल शिवाय भारताचा परराष्ट्र सचिव इलियट व डाउन्सन जो प्राध्यापक होता यांनी "History of India " चे ८ खंड लिहीले आहेत. ज्यामध्ये धार्मीक संघर्षाचे चित्रण केले आहे त्यांचाच लिखाणाने प्रभावित होऊन जमातवादी इतिहास लेखन करणारी पिढी उदयास आली आहे. मुळात ब्रिटीशांचा उद्देश हिंदु मुस्लीमा मध्ये फूट पाडुन राज्य करण्याचा होता. हे वास्तव होते नेमके हेच हा प्रवाह विसरतो व हिंदु संस्कृतीला नष्ट करणारी शक्तीम्हणुनच मध्येयुगीन भारतीय इतिहासचे चित्ररेखाटतो या संदर्भात प्रो. मोहम्मद हबीब म्हणतात.

"या जमात वादी लीखाणाचे उदाहरण दयायचे म्हटले तर आपणास १८६७ साली प्रकाशीत झालेल्या "History of India" चे लेखक हेन्री इलियटचे देता येईल त्यात तो म्हणतो

"मुसलमानांना विरोध केल्याबदल हिंदुना

मृत्यु शिक्षा देण्यात येत असे त्यांना धार्मीक

मिरवणुका काढण्याची बंदी होती. त्याच्या देवळाच्या

मुर्ती फोडल्या जात आणि त्यांना

जबरदस्तीने धर्मान्तर करण्यास भाग पाडले जाई.

वरील विवेचन जर पाहिजे तर असे दिसते की, वास्तव परिस्थितीचे काही संबंध नसतांना तशी रेखाटणी केली कारण मंदीरावरील आक्रमणाचा प्रश्न सध्य स्थितीत हा आर्थिक बाबाशी जोडला गेला आहे कारण आरंभीक मध्य युगात मंदिर हे आर्थिक सत्तेची केंद्र होते.

उर्ध्वगामी इतिहास लेखनाचा प्रवाह - "History from below"

उर्ध्वगामी इतिहास लेखन किंवा "History from below" लेखनाचा प्रवाह मुख्यतः आधुनिक भारतीय इतिहास लेखनाशी संबंधीत आहे. हा प्रवाह पूर्वीच्या साम्राज्य वादी, राष्ट्रवादी प्रवाहा पेक्षा भिन्न आहे. या प्रवाहात मुख्य योगदान देण्याचे प्रा.सुमित सरकार आणि प्रा. बिपीन चंद्र यांनी केले आहे. यांच्या लिखनात भारतीय नेत्याविषयी त्यांच्या आदर्शाविषयी चे लिखन कमी आहे. तर सर्वसामान्यांच्या लिखनावर जास्त भर दिला आहे. कारण ही दृष्टीच इतिहासाकडे " वरून खाली " नाही तर " खालून वर " पाहते. याचे उदाहरण म्हणजे वासाहातिक काळातील आदिवासी उठाव, कोळ्यांचा उठाव , मोपला आंदोलन, दख्खनचे दंगे, कर देण्याससंबंधातील आंदोलन , मुंडा उठाव, खासी उठाव, कोल उठाव, या आदिवासी उठावांना हे लेखक प्रथम प्राधान्य देतात. याशिवाय जाती व जमात, वादी चेतने संदर्भात तसेच श्रमीक व कामगारांच्या संबंधी शोध व लिखणास भर देणारा हा दृष्टीकोन आहेत. कैथलि गफ, मानववंशशास्त्राने वासाहत कालीन एकूण ७७ उठावांची सूची तयार केली आहेत. त्याचे नेतृत्व शेतकऱ्याकडे होते. या उठावाची विभागणी त्याचे पाच भागात केली आहे. ते पाच भाग पुढील प्रमाणे आहे. पुनर्स्थापनात्मक, धार्मीक, सामाजिक लुट, आतंकवादी प्रतिशोध, सशस्त्र विद्रोह इ. इतिहास लेखनातील जनसामान्यवादी दृष्टीकोन - SUBALTERN & STUDIES सब आलर्टन इतिहास लेखनाची सुरुवात इटलीमधील ग्रामचीनी केली भारंतामध्ये या इतिहास लेखनाची सुरुवात रणजीत गुहा यांनी केली १९८२ साली ग्रंथमालेमधुन या श्रंखलेचे आतापर्यंत एकुण ८ खंड प्रकाशीत झाले आहेत. आणि नववा खंड प्रकाशीत होत आहे. एक ते सहा भागाचे संपादन रणजित गुहा यांनी केले आहे. पुढील दोन खंडाचे संपादन पार्थ चटर्जी व ज्ञानेंद्र पांडे, दिपेश चक्रवर्ती यांनी केले आहे.

सबआलर्टन नाव का दिले ?

वासाहतकालीन भारतातील शोषणाचे व जनसंघर्षाचे चिकित्सा व विश्लेषण"वर्ग" या संकल्पनेद्वारे करणे अवघड असल्याने सबआलर्टन हे नाव दिले हा शब्द इटालीयन कम्युनिष्ठ पक्षाचा संस्थापक अँटोनिओ ग्रामची याने सर्वप्रथम वापरला. ग्रामचीने सबआलर्टन ही संकल्पना वर्ग जाती व इतर घटकांच्या माध्यमातून अंकित असलेल्या लोकांच्या संदर्भात वापरला. या श्रंखलेत रणजित गुहा यांनी ही संकल्पना स्पष्ट करीत असतांना हा वर्चस्वी गट असल्याने आणि मग प्रश्न पडतो की हा वर्चस्वी गट आहे तरी कोण ! रणजित गुहा यांनी यांचे विभाजन दोन गटा मध्ये केले आहे.

वर्चस्वी गट परदेशी व भारतीय परदेशी वर्चस्वी गट - यामध्ये परदेशी भांडवलदार , व्यापारी आर्थिक मदतकरणारा वर्ग , मळेवाले जमिनदार व मिशनरी इत्यादीचा समावेश या गटांतर्गत होतो.

भारतीय वर्चस्वी गट- या मध्ये शक्ती मान सामती वर्ग, औद्योगिक व व्यापारी वर्गाचे प्रतिनीधी प्रशासकीय राज्यकार भारतातील नोकर वर्गाचा समावेश होतो.

वरील अभिजन वादी वर्चस्वी गटाची चर्चा रणजित गुहा यांनी केली आहे. या शिवाय इतिहास लेखनातील अभिजन प्रवृत्तीस विरोध करून सर्व दृष्टीकोनातील अभिजेन वाद चव्हाटयावर मांडण्याचे काम यांनी केले आहे.

या श्रंखलेतील इतिहासकारांनी अभिजन राजकाणाच्या क्षेत्रा बाहेरच्या सबआलर्टन च्या क्षेत्रात कार्यरत असलेला राष्ट्रवाद उलगडून दाखविला आहे. कारण भारतातील जनतेच्या वतीने लढणारी राष्ट्रीय या वरती राष्ट्रवादी इतिहास लेखन बेतले

असल्याने ज्ञानेंद्र पांडे व शाहीद आमीन यांनी अभिजन क्षेत्राबाहेरील सबआल्टन क्षेत्रातील राष्ट्रवाद उलगडून दाखविण्याचे काम केले. सबआल्टन जाणीव केंद्री लिखाण केले आहे. यांची भावना अशी आहे की कोणत्याही समाजाचा इतिहास हा अभिजन वादी असू शकत नाही. म्हणूनच अभिजन वादी इतिहास लेखनास विरोध करून इतिहासात सर्व सामान्य जनतेस देखील स्थान मिळाले पाहिजे. असा यांचा आग्रह आहे.

सर्व सामान्य जनता कोण ?

सर्वसामान्य जनता म्हणजेच गरीत शेतकरी,शेतमजुर,कामगार,दलित जाती, स्त्री,समाज इत्यादी. यांच्या विषयी केवळ लिखाणच नाही तर ते कश्याप्रकारे विचार करतात यांचा देखिल अंतर्भाव लिखाणात केला जावा असे त्यांना वाटते. आणि हे जर शक्य नसले तर लोक स्मृतीचा ,तर लोक स्मृतीचा ,लोकगीताचा, अभ्यास केला जावा.

या श्रंखलेमध्ये पुढील विद्वानांचा समावेश आहे.रणजित गुहा, पार्थ चटर्जी,दिपेश चक्रवर्ती,शहीद आमीन,ज्ञानेंद्र पांडे,(संपादक मंडळ),गौतम भद्रा,अरविंद दास, एन.के.चंद्रा, डेव्हिड अॅनॉल्ड, डेव्हिड हॉर्डीमन, सुमित सरकार,रामचंद्र गुहा, तनिका तनिका सरकार,बनॉल्ड एस.चॉन,गायत्री चक्रवर्ती स्पीवाक,अशोक सेन,अजित के.चौधरी,जुली स्टीफन्स,विनादास,सुदिप्ता कविराज, सौरभ "दूबे, अमिता घोष ,उपेंद्र बक्षी, शैलमायाराम, कमलाविश्वस्वरण, ज्ञानप्रकाश, सुशीथारो, विवेक धारेश्वर, आर.श्रीवास्तन, आणि कृष्णीका ईलई इ.

"इतिहास लेखनात वरिल प्रमाणे विविध दृष्टीकोनांचाअंतर्भाव असला तरीही शास्त्रीय आणि वस्तुनिष्ठ इतिहास लेखनांची मांडणी असणे अत्यंत आवश्यक असते. अशा प्रकारची मांडणी करण्याचा प्रयत्न बऱ्याच इतिहासकारांनी केला आहे. अशी सांगड डी.डी. कोसंबी व इ.एच.कार यांनी घातली आहे ते म्हणतात.

"इतिहास म्हणजे सामाजातील उत्पादन साधनात कालक्रमानुसार झालेल्या बदलाचा इतिहास. हया बदलामुळे घडून आलेल्या मानवातील उत्पादन संबंधाचा व समाजिक संबंधाचा व त्यात कालक्रमानुसार झालेल्या विकासाचा इतिहास " (कोसंबी)

"इतिहासाच्या अभ्यासकांना भुतकाळासंबंधीच्या रोमांचकारक कल्पनांच्या प्रेमात पडु नये की भुतकाळाला नाकारून त्यातुन मुक्त होण्याचा प्रयत्न करू नये. वर्तमानकाळाचा खरा अर्थ समजून घेण्याची गुरुकिल्ली या दृष्टीने भुतकाळाचे मर्म त्याने समजून घेण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे. वर्तमानकाळातील सामाजिक प्रश्नाचा मुलभुत अर्थ समजण्याची कुवत जेव्हा इतिहासकारात येते तेव्हाच त्यास खरा इतिहास लिहीता येते. ऐतिहासिक आकलनांच्या वर्तमानकाळांचे आकलन जसे करावे त्याच प्रमाणे इतिहासाचे आकलन वर्तमान काळाच्या संदर्भात करावे. इतिहासकारांचे खरे कार्य ही भुतकाळ व वर्तमान काळ यातला दर्वा प्रस्थापीत करणे व दोहो. बदल मर्मग्राही विवेचन करणे हे आहे.

संदर्भसुची :-

- १) अशोक चौसाळकर - इतिहासाची जमातवादी मांडणी आणि राष्ट्रीय एकात्मकता
- २) Bipin Chindra - Indias Struggle for Independence
- ३) D.D. Kosombi - Ancient Indian culture and civilization : A Historical outline.
- ४) E.H. Carr - What is History ? - कॉन्टीनेन्टल प्रकाशन पुर्ण - १९९४ इ.एच.कार इतिहास म्हणजे काय ?
- ५) N.C.E.R.T.XI.TH TEXT BOOK
- ६) Romila Thapar - History ?, Sumit Sarkar - Modern India - १९८५-१९४७

- ७) प्रा. उमेश बगाडे - सत्यशोधक राष्ट्रवाद
- ८) हंस पत्रीका एप्रिल १९९८
- ९) ताज व्दि . मासिक जानेवारी - फेब्रुवारी २०००
- १०) इतिहास संशोधन पत्रीका - " सबआल्टन स्टडीज - परिचयात्मक " लेख . लेखक प्रा. उमेश बगाडे
- ११) भारतीय संशोधन मंडळ - नवी दिल्ली इतिहास संशोधन खंड १ आणि २ (राजकमल प्रकाशन) नवि दिल्ली .

संदर्भसूची :-

- १) डॉ.कोढेकर शांता. इतिहास -तंत्र आणि तत्वज्ञान आणि साईनाथ प्रकाशन नागपुर - २०११
- २) डॉ. आगलावे प्रदिप - संशोधन पध्दतीशास्त्रस व तंत्रे . विदयाप्रकाशन नागपुर - २०००.
- ३) आठवले सदाशिव - इतिहासाचे तत्वज्ञान - १९६७
- ४) वळसंगकर कृ.ना.- इतिहास स्वरुप व अभ्यास - १९६९
- ५) बिपनचंद्र - इंडिया अॅक्टर इंडिवेंडस - के. सागर - २०००
- ६) कोसंबी.डी.डी- प्राचीन भारतीय संस्कृती व सभ्यता डायमंड प्रकाशन पुणे-२००६
- ७) गायकवाड सरदेसाई हनमाने - इतिहास लेखनशास्त्र फडके प्रकाशन ,कोल्हापुर - २९८१